

УДК 327(477)

ТРИАНОНСЬКИЙ ДОГОВІР: СУЧАСНІ РЕФЛЕКСІЇ

Тодоров Ігор

У статті розглянуто впливи наслідків Трианонському договору (1920 р.) на сучасну зовнішню політику Угорщини. Йдеться про пріоритети зовнішньополітичної діяльності спрямовані на захист прав етнічних угорців, що проживають за кордоном, і, зокрема, в Україні. Доведено, що Україна та Угорщина як частини єдиного регіону мають співпрацювати. Регіональний рівень може відкрити нові горизонти для обох держав, якщо вони зможуть вийти із полону мислення виключно категоріями сьогодення. Україна має враховувати, що Угорщина, попри всі різкі заяви, є членом ЄС та НАТО, тобто частиною тих спільнот, до яких намагається приєднатися Україна. Будь-який уряд Угорщини буде проводити політику захисту своєї національної меншини в сусідніх країнах. Україні потрібно використати такі обставини на власну користь. Доречним кроком має стати неформальна угода про невикористання антиугорської та антиукраїнської риторики у внутрішніх наративах обох країн.

Ключові слова: Трианонський договір, зовнішня політика Угорщини, Закарпаття, ірредента, НАТО, ЄС, національні меншини.

Сучасна увага до наслідків Трианонському договору зумовлена його впливами на зовнішню політику Угорщини, і зокрема стосовно України. Трианонський мирний договір був підписаний 4 червня 1920 р. у Великому Трианонському палаці Версаля між Угорщиною з одного боку і союзними державами: США, Британською імперією, Францією, Італією, Японією, Бельгією, Грецією, Китаєм, Кубою, Нікарагуа, Панамою, Польщею, Португалією, Румунією, Югославією, Сіамом і Чехословаччиною – з іншого. Договір був сформульований за зразком Сен-Жерменського мирного договору 1919 р. із Австрією, причому деякі статті і навіть частини їх збігалися майже дослівно. Трианонський мирний договір складався із 14 частин (всього 364 статті), протоколу та декларації. Частина II (ст. 27–35) містила опис кордонів Угорщини з Австрією, Королівством сербів, хорватів і словенців, Румунією і Чехословаччиною. До Румунії відійшли Трансільванія і східна частина Банату; до Югославії – Хорватія, Бачка і західна частина Банату; до Чехословаччини – Словаччина і Закарпатська Україна. Провінція Бургенланд була передана Австрії. Угорщина відмовлялася на користь союзників від будь-яких прав на порт Фіуме [1]. Трианонський мирний договір був ратифікований регентом М. Хорті 15 листопада 1920 р. і вступив у силу після його ратифікації більшістю підписантів 26 липня 1921 р. Договором передбачалися умови, за якими Угорщина втратила 2/3 своєї території з населенням до 3 млн своїх громадян. Її територіальні втрати були найбільшими у порівнянні з іншими переможеними країнами Четверного союзу. Ця угода була певною мірою помстою угорцям за наслідування прикладу російських більшовиків та створення Угорської радянської республіки.

Наслідки Тріанонського договору й зараз сприймаються в Угорщині як велика катастрофа в історії держави. В угорському суспільстві поширені настрої образи за втрачені території та своїх співвітчизників, які не з власної волі стали громадянами сусідніх держав. За майже сто років існування ця ситуація породила надзвичайно складний комплекс морально-психологічних, етнокультурних, соціально-економічних, а отже, й суспільно-політичних проблем. Тому не дивно, що т. зв. «посттріанонський синдром» активно використовують у своїй риторичній практиці практично усі угорські партії. Зовнішньополітична діяльність Угорської Республіки спрямована на:

- 1) інтеграцію до європейських та євроатлантичних структур;
- 2) розвиток добрих відносин із сусідніми країнами;
- 3) захист прав угорської меншини, що проживає за кордоном [2, 376].

Починаючи з 1990 р., усі уряди Угорщини одним із основних пріоритетів зовнішньополітичної діяльності визначали захист прав національних меншин, що проживають за кордоном. В Угорщині це досі сприймається як велика катастрофа в історії держави [3, 13]. Сьогодні приблизно 3 млн угорців проживають за межами країни [4, 208]. Екс-прем'єр-міністр Угорщини (1990–1993 рр.) Й. Анталу підкреслював: «Біль Тріанона стукає в серці кожного угорця» [5, 399]. У сучасній Угорщині поширені настрої образи за втрачені території та своїх співвітчизників, які не з власної волі стали громадянами сусідніх держав. Отже, за сто років створився складний комплекс морально-психологічних, етнокультурних, соціально-економічних та інших проблем. Так званий «тріанонський синдром» активно використовується в політичній боротьбі. Обговорюються вимоги про надання територіальної автономії угорським громадам у сусідніх країнах. Віце-прем'єр-міністр Угорщини Ж. Шем'єн закликав усіх етнічних угорців створювати органи представницької влади, насамперед партії. Головна мета цього – участь закордонних угорців у виборах до органів самоврядування та до центральних виборчих інституцій. Саме це мало відкриває шлях до представництва угорців в органах влади сусідніх країн [6].

У 2010 р. Національні збори Угорщини ухвалили рішення про те, що 4 червня буде відзначатися як День пам'яті про цю національну трагедію угорського народу. Проте країна не мусить жити тільки минулим, країна має жити майбутнім. Віце-спікер парламенту Угорщини Г. Гуйяш важає, що не можна допускати, щоб біль Тріанона була вічною, надія теж мусить бути вічною. Нація, яка пережила Тріанон, і у якої не зникла свідомість єдності може бути впевнена в своєму майбутньому [7].

Етнічні угорці проживають на території сучасної України з кінця IX ст. Переважна більшість угорців (майже 97 %) з понад 156 тис. осіб, які населяють

територію Закарпатської області, є ірредентою. На відміну від діаспори, члени якої розсіяні по різних країнах світу, віддалених від їхньої історичної батьківщини, члени ірреденти, як правило, компактно розселені у державах, що межують з їхньою історичною батьківщиною. Особливо висока їхня концентрація у прикордонних, суміжних територіях [8, 539].

Між угорською та українською дипломатією були встановлені активні зв'язки ще у період існування Радянського Союзу: Будапешт надавав підтримку найбільшому своєму сусіду – Україні, що боролася за незалежність, а Київ шукав партнера як для співпраці на шляху до Європи, так і для того, щоб вирватися з обмеженого простору радянської дипломатії. Президент Угорської Республіки А. Гьонц у вересні 1990 р. здійснив офіційний візит в Україну, на що у травні 1991 р. Голова Верховної Ради України Л. Кравчук відповів офіційним візитом. Остання подія стала визначальною для майбутньої співпраці обох держав. Угорський та український міністри закордонних справ 31 травня 1991 р. підписали Декларацію про принципи співробітництва між Угорською Республікою та Українською РСР із забезпечення прав національних меншин, яка з того часу є основою угорсько-українських відносин і політики щодо забезпечення прав національних меншин. Взаємовідносини обох країн після перших дипломатичних контактів розвивалися динамічно, свідченням чого є те, що 6 грудня 1991 р. – через п'ять днів після референдуму про державну незалежність України – у Києві був підписаний основний договір (Договір про основи добросусідства та співробітництва між Угорською Республікою та Україною) між двома країнами. Першою країною, із якою Угорщина уклала такий договір, була Україна (а для України першою була Угорщина). Підписання Договору було важливим для Будапешта і Києва не тільки з огляду на двосторонні відносини, а й тому, що це був своєрідний прорив для обох країн у специфічних сусідських відносинах. Такими можна назвати україно-російські та україно-румунські відносини, непрості угорсько-югославські, угорсько-румунські та угорсько-словацькі відносини. Варто зазначити, що у цьому базовому договорі (пункт 2-й) було зафіксовано надзвичайно важливе положення про те, що «...сторони не мають і не будуть мати в майбутньому територіальних претензій одна до одної» [9, 10].

Міністр закордонних справ Угорщини П. Сійярто в 2018 р. заявив, що Будапешт ніколи не планував захоплювати певні райони Закарпатської області або домагатися їхнього автономного статусу. Про це він заявив в інтерв'ю польському виданню *Gazeta Prawna*. За його словами, Угорщина не страждає на «тріанонський синдром», у неї немає жодної туги за землями, які колись входили до складу угорської частини Австро-Угорщини. П. Сійярто воліє бачити Україну сильною та демократичною державою, оскільки там також проживають угорці [10].

Сусіди, об'єднані спільними проблемами та викликами у сфері безпеки, географією та історією, довгий час залишались друзями. Угорщина однією із перших визнала незалежність України, а згодом стала одним із ключових регіональних партнерів. Наш договір про дружбу з Угорщиною, укладений на початку грудня 1991 р., передбачав можливість навчання мовою меншин (тобто українською в Угорщині й угорською – в Україні) на всіх рівнях, включно із вищою освітою. Водночас, це не мало звільняти громадян України, незалежно від етнічного походження, від знання державної мови. Політична співпраця поглибилась після того, як Угорщина приєдналась до НАТО та ЄС, а Україна зробила європейський та євроатлантичний вектори пріоритетними у своїй зовнішній політиці. Втім, напередні Бухарестського саміту 2008 р. Угорщина не приєдналася до заяви країн Центрально-Східної Європи і США щодо підтримки України у наданні Плану дій щодо членства.

На тлі окупації Криму та частин Донецької і Луганської областей, обидві країни стали заручниками регіональних процесів, зокрема зростання впливу націоналізму як політичної ідеології. Регіон Східної Європи опинився у центрі настроїв та емоцій, притаманних періоду сторічної давнини. Як Україна, так і Угорщина мають складне минуле, сповнене драм і травм, і минуле це здійснює сильний вплив на шляхи формування та розвитку національних ідентичностей та сприйняття відносин із сусідами.

Водночас, не можна перебільшувати значення Тріанона. Так звану «Травму Тріанона» сьогодні у набагато більшому ступені визначає актуальна політика, ніж сама ця історична подія і пам'ять про неї. Навіть окремі периферійні питання відносин із сусідами Будапешт перетворює на дуже принципові. Відносини між Україною та Угорщиною останнім часом являють собою хрестоматійний приклад кризи, у якій жодна із сторін не вважає поступки прийнятними, у той час як обидві переоцінюють власні можливості й недооцінюють пов'язані із конфліктом ризики й втрати. Майже два роки тривають гострі суперечки, каталізатором для яких виступив новий Закон про освіту, прийнятий Верховною Радою 5 вересня 2017 р.

Стосовно значення угорських впливів на Закарпатську область красномовно свідчать результати соціологічного опитування, яке було проведене у кінці 2018 р. Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та фірмою «Ukrainian Sociology Service» за підтримки Посольства Великої Британії в Україні засвідчило, що переважна більшість закарпатців не підтримують ідей, які спрямовані на розмивання суверенітету та територіальної цілісності України. Так, 63,5 % респондентів вважають, що Закарпаття має залишатися у складі унітарної України з існуючими повноваженнями, ще 17,4 % підтримують ідею

розширення повноважень, але так само у рамках унітарної держави. Лише 2,6 % висловилися на підтримку ідеї автономного округу у складі федеративної України, та менш 2 % – за здобуття незалежності та приєднання до іншої держави. Існує висока підтримка державної політики, спрямованої на зміцнення національного суверенітету шляхом інтеграції в Європейський Союз та НАТО. Так, на думку 55,7 % громадян найкращим варіантом забезпечення національної безпеки є вступ України до НАТО, 14,4 % – вважають таким нейтральний статус, решта 30 % – не визначилися із позицією. Водночас стосовно вступу до ЄС панує абсолютна підтримка та визначеність: такий напрям підтримують 82,4 % закарпатців. Так, на думку 51 % закарпатців, це справді дружня допомога угорській меншині, і лише 14 %, здебільшого в сільській місцевості, бачать у цьому підготовку до можливого приєднання територій до Угорщини. Показово, що частка громадян, які вважають, що становище угорської меншини не змінилося чи навіть змінилося на краще удвічі більша (40 %), за тих, хто вважає, що їхнє становище суттєво чи трішки погіршилося за останні роки (21 %) [11].

Одним із можливих шляхів може стати створення ширшого регіонального контексту. Якщо усвідомити, що Україна та Угорщина – частини єдиного регіону, налагодження співпраці та підтримка спільної згоди, у якому може суттєво розширити можливості обох країн, тоді рівень ескалації конфлікту можна буде тримати під контролем. Регіональний рівень може відкрити нові горизонти для обох держав, якщо вони зможуть вийти із полону мислення виключно категоріями сьогодення.

В Україні часто можна почути посилення на «руку Кремля» й на те, що конфлікти України із сусідами відповідають інтересам Москви. Безумовно, це так. Втім, цей аргумент навряд чи стане переконливим для Будапешта: тільки 6 % угорців вважають загрозою можливу ескалацію чи розширення російсько-українського конфлікту. Краще все ж таки зробити ставку на аргумент щодо того, що двосторонній конфлікт підриває потенціал самих Угорщини та України. Варто мати на увазі, що в Угорщині з одного боку російські медіа не мають впливу на інформаційний простір, а з іншого – при владі в Будапешті значною мірою проросійські сили, які часто критикують ЄС та Захід. І тези їхньої критики збігаються із позицією Росії. Напевно, це єдина країна Європи, де меседжі Кремля дуже розповсюджені в центральних медіа, а не лише в російських чи проросійських... [12, 100–101]. Це може викликати певне здивування: занадто короткою є історична пам'ять угорського суспільства: не згадується придушення угорської антигабсбургзької революції 1848–1849 рр. та радянське вторгнення 1956 р.

Україна та Угорщина пережили немало прикрих та болісних історичних уроків, які мали б підказувати, що окрім інтересів національних егоїзмів існує

ють ще й інтереси регіональної безпеки, а також ще ширший трансатлантичний контекст. Від подолання перепон для співпраці можна виграти набагато більше, ніж доведеться за них заплатити [13]. Пересічні українці (і не лише угорського походження) друге громадянство отримують передусім із прагматичних інтересів. Наприклад, щоб вільно працювати, пересуватися, отримувати пенсію в країні ЄС тощо. Україна має пам'ятати, що Угорщина, попри всі різкі заяви, є членом ЄС та НАТО, тобто частиною тих спільнот, до яких намагається прямувати Україна [14]. У цьому контексті Україні необхідно також активніше працювати із європейськими та євроатлантичними інституціями, оскільки Угорщина як країна-член ЄС та НАТО взяла на себе відповідні зобов'язання, зокрема щодо недопустимості територіальних претензій до сусідів. Україні не варто занадто розраховувати на підтримку країн-членів ЄС і НАТО у конфлікті з Угорщиною через Закарпаття. До того ж, Румунія, Угорщина та Словаччина входять до маловідомої в Україні «Бухарестської дев'ятки», до якої входять Чехія, Польща, Болгарія та країни Балтії – Литва, Латвія та Естонія. «Вони провели два саміти на військово-політичну тематику. У них є правило, аналогічне тому, яке діє у «Вишеградській групі» – публічно не коментувати і не критикувати зовнішню політику однин одного». З одного боку, цю риторику не варто напряму пов'язувати із Росією [15]. Водночас отримання неформальної підтримки можливо з боку Румунії і Словаччини (до речі, це єдина країна-сусід, яка не протестувала щодо положень Закону України про освіту).

Отже, з урахуванням викладеного, варто розуміти, що будь-який уряд Угорщини буде проводити політику захисту своєї національної меншини у сусідніх країнах. Цю обставину Україні потрібно використати на свою користь, не створюючи штучних подразників у двосторонніх відносинах. Подолання посттріанонського синдрому можливо. Корисним кроком могло б стати щось на кшталт неформальної угоди про невикористання антиугорської та антиукраїнської риторики у внутрішніх наративах обох країн. Очевидно, що національні питання в обох державах стали засобом мобілізації електорату й залишаться ним ще протягом тривалого часу. Національні гасла, історичні міфи та етнічні символи набагато простіше застосовувати в політичній боротьбі, ніж непопулярні та складні реформи. Крім того, є сенс зробити національну риторику для здобуття популярності якомога дорожчою. Межа між патріотизмом та ксенофобією чи етнічною ворожнечею має бути проведена спільними зусиллями. Проте, на жаль, це нереально в осяжному майбутньому.

Обидві країни могли б пошукати можливості реалізації спільних проєктів у сферах, що становлять для них значний інтерес: енергетика, регіональна безпека, екологія, боротьба із транснаціональними загрозами. Якщо це дасть змогу

елітам заробляти більше політичних балів, ніж це виходить за допомогою агресивної риторики, то з'явиться шанс зійти із наймовірнішого шляху «зіткнення ідентичностей» та реалізувати сценарій «модус вівенді». До стратегічного партнерства все ще буде далеко, але й кризових явищ у відносинах буде набагато менше.

Abstract

The paper analyses the influence of the Trianon Treaty (1920) effects on contemporary foreign policy of Hungary. It covers the foreign policy priorities aimed at protecting the rights of ethnic Hungarians living abroad, and in particular, in Ukraine. It is proved that Ukraine and Hungary as parts of a common region should cooperate. The regional level can open new horizons for both states if they can stop thinking only by the categories of today. Ukraine must take into account that, despite all the harsh statements, Hungary is a member of the EU and NATO, that is, part of the communities Ukraine seeks to join. Any government in Hungary will pursue a policy of protecting their national minority in neighbouring countries, and Ukraine needs to use this circumstance for its own benefit. An informal agreement on the non-use of anti-Hungarian and anti-Ukrainian rhetoric in the internal narratives of both countries should become an appropriate step.

Key words: *Trianon Treaty, foreign policy of Hungary, Transcarpathia, eridenta, NATO, EU, national minorities.*

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Віце-прем'єр Угорщини: «Автономія – мета та майбутнє закордонних угорських меншин» URL: <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/197237>
2. Договір про основи добросусідства та співробітництва між Україною та Угорською Республікою. *Політика і час*. 1994. № 10. С. 10.
3. История Центрально-Восточной Европы. Ч. I / Наталья Алексюн, Даниэль Бовуа, Мари-Элизабет Дюкре [пер. с фр.: М. Ю. Некрасов и др.]. С.-Петербург.: Изд-во «Евразия», 2009. 1120 с.
4. Капітоненко М. Що відбувається у відносинах України та Угорщини? URL: https://ukr.lb.ua/blog/kapitonenko_nikolay/410702_shcho_vidbuvaietsy_a_vidnosinah_ukraini.html
5. Про паспортний скандал в Берегово. URL: <https://apostrophe.ua/ua/article/politics/foreign-policy/2018-10-01/maksimalnaya-ostorojnost-kak-ukraine-vyiputatsya-iz-sereznogo-skandala/21005>
6. Ревізія Тріанонського мирного договору: Чому збирання «своїх територій» Угорщина почала саме з України і чому антиугорської коаліції не буде. URL: <http://patrioty.org.ua/politic/reviziia-trianonsko-ho-myrno-ho-dohovoru-chomu-zbyrannia-svoikh-terytorii-uhorshchyna-pochala-same-z-ukrainy-i-chomu-antyuhor-skoi-koalitsii-ne-bude-241990.html>

7. Сійярто: Угорщина не має ревізійністських амбіцій Закарпаття. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/news/311018-siyyarto-ugorshchyna-ne-maye-revizionist-skyh-ambiciy-shchodo-zakarpattya>
8. Слова та війни: Україна в боротьбі з кремлівською пропагандою / За ред. А. Кулакова. Київ: КІС, 2017. 134 с.
9. Трианонський договір и чувство единства венгров. URL: <http://myhungary.net/country/1148-trianonskiy-dogovor-i-chuvstvo-edinstva-venprov.html>
10. Суспільно-політичні настрої на Закарпатті. Сайт Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. URL: <https://dif.org.ua/article/stan-suspilnoi-svidomosti-na-zakarpatti>
11. Ткач Д. Сучасна Угорщина в контексті суспільних трансформацій: Монографія. Київ: МАУП, 2004. 479 с.
12. Трианонський мирний договір, перевод с франц. Москва, 1926. 423 с.
13. Шимов Я. Перекрёсток. Центральная Европа на рубеже тысячелетий. Москва: Изд-во Фонд науч. исслед. «Прагматика культуры», 2002. 104 с.
14. Шипка Н. Угорська національна меншина як чинник формування українсько-угорських міждержавних політичних відносин (1991–2006 рр.). Львів: Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2007. Вип. 19. С. 208–216.

References

1. Vitse-prem'yer Uhorshchyny: «Avtonomiya – meta ta maybutnye zakordonnykh uhors'kykh menshyn» [*Vice Prime Minister of Hungary: «Autonomy – The Purpose and Future of Foreign Hungarian Minorities»*] URL: <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/197237>
2. Dohovir pro osnovy dobrosusidstva ta spivrobitnytstva mizh Ukrayinoyu ta Uhors'koyu Respublikoyu (1994) [*Treaty on Foundations of Neighborhood and Cooperation between Ukraine and the Republic of Hungary*]. Polityka i chas.
3. Istoriia Tsentral'no-Vostochnoi Evropy. CH. I [*History of Central and Eastern Europe. Ch. I*] / Natalia Alexson, Daniel Bovoua, Marie-Elizabeth Ducre [and others; per. fr.: M. Yu. Nekrasov et al.]. St. Petersburg: Publishing house «Eurasia», 2009.
4. Kapitonenko, M. Shcho vidbuvayet'sya u vidnosynakh Ukrayiny ta Uhorshchyny? [*What is going on in Ukraine-Hungary relations?*] URL: https://ukr.lb.ua/blog/kapitonenko_nikolay/410702_shcho_vidbuvaietsya_vidnosinah_ukraini.html
5. Pro pasportnyy skandal v Berehovo [*About the passport scandal in Berehovo*]. URL: <https://apostrophe.ua/ua/article/politics/foreign-policy/2018-10-01/maksimalnaya-ostorozhnost-kak-ukraine-vyiputatsya-iz-sereznogo-skandala/21005>
6. Reviziya Trianons'koho myrnoho dohovoru: Chomu zbyrannya «svoiykh terytoriy» Uhorshchyna pochala same z Ukrayiny i chomu antyuhors'koyi koalitsiyi

- ne bude [*Revision of the Trianon Peace Treaty: Why did Hungary start with the collection of «its territories» from Ukraine and why will there be no anti-Hungarian coalition*]. URL: <http://patrioty.org.ua/politic/reviziia-trianonskoho-myrnoho-dohovoru-chomu-zbyrannia-svoikh-terytorii-uhorshchyna-pochala-same-z-ukrainy-i-chomu-antyhorskoi-koalitsii-ne-bude-241990.html>
7. Siyyarto: Uhorshchyna ne maye revisionists'kykh ambitsiy Zakarpattya [*Syyarto: Hungary has no revisionist ambitions in Transcarpathia*] URL: <https://day.kyiv.ua/uk/news/311018-siyyarto-ugorshchyna-ne-maye-revizionistskyh-ambiciy-shchodo-zakarpattya>
 8. Slova ta viyny: Ukrayina v borot'bi z kremlivs'koyu propahandoyu. Za red. A. Kulakova [*Words and Wars: Ukraine in Combating Kremlin Propaganda. Ed. A. Kulakova*]. Kyiv: KIS, 2017.
 9. Tryanonskyi dohovor y chuvstvo edynstva venhrov [*The Trianon Treaty and the Hungarians' feeling of unity*]. URL: <http://myhungary.net/country/1148-trianon-skiy-dogovor-i-chuvstvo-edinstva-vengrov.html>
 10. Suspil'no-politychni nastroyi na Zakarpatti. Sayt Fondu «Demokratychni initsiatyvy» imeni Il'ka Kucheriva [*Socio-political sentiment in Transcarpathia. The site of the «Democratic Initiatives» Foundation named after Ilko Kucheriv. Socio-political sentiment in Transcarpathia*]. URL: <https://dif.org.ua/article/stan-suspilnoi-svidomosti-na-zakarpatti>
 11. Tkach, D. (2004) Suchasna Uhorshchyna v konteksti suspil'nykh transformatsiy: Monohrafiya [*Contemporary Hungary in the Context of Social Transformations: Monograph*]. Kyiv: MAUP.
 12. Tryanonskii myrnyi dohovor [*Trianon peace treaty*], perevod s frants. Moskva, 1926.
 13. Shymov, Ya. (2002) Perekrestok. Tsentral'naya Evropa na rubezhe tysyachelety [*Crossroads. Central Europe at the turn of the millennium*]. Moskva: Izd-vo Fond nauch. issled. «Prahmatyka kul'tury».
 14. Shypka, N. (2007) Uhors'ka natsional'na menshyna yak chynnyk formuvannya ukrayins'ko-uhors'kykh mizhderzhavnykh politychnykh vidnosyn (1991–2006 rr.) [*Hungarian national minority as a factor in the formation of Ukrainian-Hungarian interstate political relations (1991–2006)*]. L'viv: Vyd-vo Nats. un-tu «L'vivs'ka politekhnika», vyp. 19.